

ÜLVİYYƏ YUSIFOVA
*AMEA Nizami Gəncəvi adına
Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı
Muzeyi, elmi işçi*

**ABDULLA FARUQUN QƏZƏLLƏRİ VƏ ONLARIN SƏNƏTKARLIQ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Abdulla Faruq XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış və indiki oxucu kütlələrinə tanış olmasa da dövrünün ən məhsuldar şairlərindən biri olmuşdur. 30-cu illərdə qəzet və jurnal səhifələrindən düşməyən, dövrünün görkəmli sənətkarları ilə adı bir çəkilmə, ən çox kitabı çap olunan Abdulla Faruqun həyatı yaradıcılığı qədər parlaq olmamışdır. Onun keşməkeşli keçən həyat yolu və bu yolda başına gələn hadisələr şairin yaradıcılığının gün üzünə çıxmasına mane olmuşdur. Ömrünün gənclik illərində faciəli şəkildə cəbhədə başa çatan ağırlı-acılı tale yaşamışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Abdulla Faruqun yaradıcılığında siyasi lirika təmayülü qüvvətli idi. Şairin şeirlərində vətənpərvərlik, sosializm quruculuğu, müharibə, qadın azadlığı və s. aparıcı mövzulardır. Bu əsərlərdə məhəbbət motivlərinə çox az rast gəlmək olar. Faruq şeirlərini əsasən beşlik, altılıq və məsnəvi formasında yazmışdır. O, “Qızıl bayraq” şeirində özü haqqında yazır:

Mən nə mey, nə meyxana, nə salon şairiyəm,
Mütərəddid gəncliyin bəlkə də son şairiyəm.
İstərəm mən dinəndə cəbhələr düşsün yada,
Sözlərimdə canlansın çarpışma, barrikada.
Burax, məni sevməsin, oxumasın, nə qəm var,
Çal düşən saçlarını boyatdıran xanımlar.

Abdulla Faruqun “Döyüş yollarında”, “Yarış”, “Üfüqlər qızaranada”, “Qızıl əsgər” adlı beş kitabı çapdan çıxmışdır. Bu əsərlərdə yalnız şeirləri və poemaları yer almışdır. Onun çap olunan əsərləri içərisində də qəzəllərinə rast gəlmirik.

Lakin, Abdulla Faruqun “Gündəlik” adlı əlyazmasında şairin ondan çox qəzəli verilməmişdir. Onun qəzəlləri bədii cəhətdən mükəmməlliyi, poetikliyi ilə seçilir. Qəzəllər əsasən məhəbbət mövzusunda, gözəllərin vəsfinə həsr olunmuşdur. Bəzilərinə isə zəmanədən şikayət motivləri üstünlük təşkil edir. Abdulla Faruq qəzəllərin bir çoxunu həbsxanada olduğu müddətdə qələmə almışdır. Məhz bu baxımdan qəzəllər şairin ruh halını çox gözəl əks etdirmişdir. Faruq məhbusluq dönməsində çox çətin və əzablı günlər keçirmişdir. Şairin ağır günlərində ən yaxın dostu onun qələmi olmuş, bəxtindən küskün şair qəlbinin sarsıntılarını, ağırı-acılarını lirik qəzəlləri ilə ifadə etmişdir.

Əsiri möhnətəm, ey dust, Qəfəs Tərlana layiqmi?
Tənəffüs eyləmək mümkünmü Zindan havasında?

Bəla bəxtimlə qardaşdır, mənimlə ömr edir daim,

Məgər min bir kəramət var cahanın hər bəlasında. (1 № 10, səh 111)

Təkcə bu beytlərdən şairin başına gələn bütün bu hadisələrin onun kövrək qəlbində nə qədər dərin izlər buraxdığını görmək olar.

Faruqun “Mən”, “Olaydım”, “Ey dilbər”, “Qurbanın olum”, “Nədir”, “Dilbər” rədifli qəzəlləri məhəbbət mövzusunda həsr olunmuşdur. Şair aşiqin məşuqa olan dərin hissələrini, onun yara qovuşmaq həsrətini, bu eşqin yolunda Aşiqin çəkdiyi əzabları çox poetik bir dillə ifadə edir.

“Cəm olub çəkdi gözəllər yenə divanə məni” misrası ilə başlayan qəzəldə şair gözəllərin vəfasızlığından, məşuqun biganəliyindən şikayət edir. Vüsal həsrəti aşiqi təbdən salır, son nəfəsində belə yarını arzulayan aşiq onun dizlərində can verməyi, canı Canana təslim etməyi arzulayır. Sonda şair qara bəxtinə, taleyinə, eyni zamanda yarın sitəmlərinə üsyan edir.

Cəm olub çəkdi gözəllər yenə divanə məni,
Qıldı bir gözləri şəhla dəli-divanə məni.
Ha dedim, uyma könül, yoxdu gözəllərdə vəfa,
Yaxdı bir şəm cəmal eylədi divanə məni,
Qəlbimi hicr ilə yandırdı cavanlıqda fələk,
Nəşəyə, zövqə tamam eylədi biganə məni.
Eylə bir eşqilə girdim ürəfa bəzminə mən,
Yar dedim, məst elədi mey məni, meyxanə məni.
Sağ ikən ömrü təbah eylədim hicranda, fələk,
Yetir axır nəfəsimdə barı canana məni.
Baş qoyum dizlərinə canı canana verim,
Gətirə busələri bəlkə onun canə məni.
Faruqun baxtı qara olsa da gen dünyada,
Yar gülünc eyliyə bilməz daha dövrənə məni. (1, № 6, səh 149)

“Qəlbimi hicr ilə yandırdı cavanlıqda fələk” misrasında şair cavanlığında aşiq olub qovuşa bilmədiyi öz nakam məhəbbətinə işarə edir. Gənclik illərində, 33 nömrəli məktəbdə müəllimlik etdiyi vaxtlarda Faruq Kişvər adlı bir qıza vurulur. Tale onların yolunu Nərimanov adına sənaye texnikimunda dərs dediyi vaxtlarda yenidən birləşdirir. Lakin, dərddli şairin tezliklə məhəbbət oxu daşa dəyir. Varlı bir ailəsi olan Kişvər kasıb və məşəqqətli ömür yolu olan şairin saf məhəbbətini rədd edir. Ancaq xatirələrində də yazdığı kimi Faruq bu qıza olan məhəbbətini daim qəlbində yaşatmışdır. Bəlkə də elə bu səbəbdən heç vaxt ailə həyatı qurmamışdır. Faruq bütün məhəbbətə həsr olunmuş qəzəllərində bu nakam məhəbbətinə bir misra ilə belə olsa mütləq toxunmuşdur.

Şairin incə ruhlu qəzəlləri içərisində “Olaydım” rədifli qəzəli də diqqəti cəlb edir. Klassik qəzəl janrının bütün əlamətlərini daşıyan bu qəzəldə şair sevdiyi qadına öz dərin məhəbbətini izhar edir. Bu aşiq sevgisi yolunda hər cür mübarizəyə hazırdır, o, sevdiyi qadına məhəbbətini qəhrəmanlıqları ilə sübut etməyə çalışır.

Ey gözləri şəhla elə bir şair olaydım,
Əhvalımı təsvirə bugün qadir olaydım.
Sən seyrə çıxarkən gülü-rənalar içində,
Bülbül kimi mən nalə çəkib, zahir olaydım.
Bəhram deyın, ahuları zəncirə salaydım,
Dağlarda maral olmağa mahir olaydım.
Aslanlar ilə küştü tutb vurmağa pəncə,
Meydani şücaətdə gərək mən şir olaydım. (1, № 7, səh 188)

Bir sıra qəzəl müəllifləri kimi A. Faruqun da qəzəllərində mey, meyxanə, şam, pərvanə, gül, bülbül kimi rəmzlərə rast gəlmək olur. Şairin qəzəlləri bu baxımdan sufizm fəlsəfəsi ideyalarına yaxınlaşır. Lakin, onun digər əsərlərində dinə, Allaha olan əks münasibəti bu fikirləri təkzib edir.

Onun “Nədir” rədifli qəzəli də maraqlı qəzəllərdən biridir. Məhəbbətə həsr olunan bu qəzəldə şair sevginin, eşqin sirrini, mənasını bilməyə çalışır. Klassik məhəbbət qəhrəmanları olan Leyli və Məcnunu, Aşiq Qərib və Şahsənəmi yada salır.

Sevginin sormaginən ey pəri, mənası nədir,
Aşiqi zarların sünbülü rənası nədir.
Məcnunun qəlbini əfsun ilə zəncirə salan,
Leylinin kim bilir, əfsanədi sevdası, nədir.
Gecə rüyada Qəribin əlinə cam verən,
Mahcamal Şahsənəmin sehrlı röyası nədir. (1, № 10, səh 111)

Onun “Qurbanın olum”, “Ey dilbər”, “Dilbər” kimi qəzəllərində nakam, uğursuz, lakin, odlı və əbədi bir sevgi, həsrət, dərd-qəm özünü göstərir. Şair çox zaman bu uğursuz, nakam məhəbbətin səbəbini sevdiyi gözəlin vəfasızlığında görür.

Gəl, gəl ey gözlərimin qarəsi, qurbanın olum,
Eşqimin olmuşam avərəsi qurbanın olum.
Saldı dövrani-fələk aşiqi hicran oduna,
Qəlbimin qövr eləyir yarəsi qurbanın olum.
Sənsiz hər bağü gülüstan mənə zindan görünür,
Gəl mənim dərdlərimin çarəsi qurbanın olum. (1, № 8, səh 167)

“Ey dilbər” qəzəlində yuxarıda saydığımız nakam eşq, qəm-qüssə, daha çox hiss olunur. Əlyazmasında da qeyd etdiyi kimi burada başına gələn hadisələrin təsiri duyulmaqdadır. Şeirdə küskünlük, bədbinlik, şairin öz taleyindən şikayət diqqəti cəlb edir. Bu da onun həyatının keşməkeşlərlə dolu olması ilə bağlı idi.

Neçün xətamı gətirdin bəhanə, ey dilbər?
Məni gülünc eylədin cahana, ey dilbər.
Cavandım eşqinə uydum, sənə könül verdim,
Yanıldım, arxayın oldum vəfana, ey dilbər.
Könül kitabımı açdım bir axşamüstü sənə,
Dedim bu sirri gətirəm dəhana, ey dilbər.
Nə oldu, söylə kim etdin rəqibi sən vaqif,
O gizli eşqə, o sirri-nəhanə, ey dilbər.
Bu qədər hicrinə dözdüm, cəfanı mən çəkdim,
Rəvamı özgə yetişsin Sənana, ey dilbər.
Cahani eşqdə Faruq əzəl tanınmış idi,
Məni səfalətə saldı zəmanə, ey dilbər. (1, № 8, səh 167)

Faruqun qəzəllərinin hər birində bu şikayət motivlərinə rast gəlmək olar. Lakin, “Deyin dostlar əsər varmı bu dünyada sədaqətdən?” misrası ilə başlayan qəzəlinde bu motivlər daha güclüdür. Şeir in hər bir misrasından qəm yükü axır, sanki xoşbəxtlik deyilən bir məhfum heç bir zaman olmamışdır. Şair başına gələn hər bir bədbəxtliyin səbəbini bu dünyanın vəfasızlığında görür. Qəm-qüssə içərisində boğulan şair ətrafdakı insanların da həyatının qəm-kədərdən, şikayətdən ibarət olduğuna inanır. Belə vəfasız dünyada heç kim xoşbəxt ola bilməz, heç bir evin bağçası lələzar ola bilməz. Həyatında hər zaman zərbə görmüş şair artıq məhəbbətə də inamını itirmişdir. Şeir müəllifin şikayət dolu bədii sualları və təzadlar üzərində qurulmuşdur. Bədii sual və təzadlar şeirin təsir qüvvəsini daha da artırmışdır. Qəzəlin sonunda şair özü özündən başına gələn fəlakətlərin səbəbini soruşur.

Deyin dostlar, əsər varmı bu dünyada sədaqətdən,
Müsbət çəkməyən kimdir xəyanətdən, ədavətdən?
Çox ərlər eşqə bağlanmış gözəl seçmiş, könül vermiş,
Çox aşıqlar zülm görmüş, bəla çəkmiş məhəbbətdən.
Sevən çoxdur əzəl gündən, dey in, vəslə çatan kimdir.
Kimin dəstani xalidir bu aləmdə şikayətdən.
Kimin mülkündə gülşənlər açılmış lələzar olmuş,
Kimin bağında bülbüllər xəbər vermiş saədətdən?!
Nə hikmətdir açar yazda çiçəklər, nazlı sünbüllər,
Payız olcaq xəzan başlar, düşər güllər tərəvətdən?!
Nədən qismət olur axırda şairlərə zindanlar,
Neçün qurtarmayı r Faruq başın bir gün fəlakətdən! (1, № 8, səh 168)

Ədibin “Ola bilməz”, “Fələk” rədifli qəzəllərində də həyata küskünlük qəzəllərin başlıca mövzudur. Onun “Ola bilməz” rədifli qəzəli müəllifin məhbəsluq həyatından doğan acısını, kədərini ifadə edir. Faruq burada şairlərin heç bir zaman qüssədən azad ola bilməyəcəyini bildirir və öz taleyinə qarşı fəryad edir,

güclü bir mübaliğə ilə qəlbindəki ahu-fəğanı dilə gətirir. Zindan həyatı həssas şairin qəlbini dərindən yaralamışdır, o, bu yaralı qəlbinin heç bir zaman sağalmayacağını düşünür.

Məhbəsdə bahar açsa könül şad ola bilməz,
Zindan dediyin qəmxanə gülşad ola bilməz.
Viranə şəhərlər tikilib abad edilsə,
Eyvah, yenə künlüm evi abad ola bilməz.
El, ölkə bütün mey eləsə zövqi səfayə,
Şair dediyin qüssədən azad ola bilməz.
Bir nalədə birləşsə bütün ahlər, əninlər,
Qəlbimdəki fəryad kimi fəryad ola bilməz. (1, № 10 səh 111-112)

Yenə başqa bir qəzəldə şair məhbusluq həyatına qayıdır. Şair özünü tərlana, zindanı isə qəfəsə bənəzədərək azad qəlbinin və ruhunun bu əsarətə layiq olmadığını bildirir. Bu qəzəl də maraqlı bədii suallar üzərində qurulmuşdur.

Əsiri möhnətəm, ey dust, qəfəs tərlanə layiqmi?
Tənəffüs eyləmək mümkünmü zindan havasında?
Bəla bəxtimlə qardaşdır, mənimlə ömr edir daim,
Məgər min bir kəramət var cahanın hər bəlasında. (1, № 10, səh 111)

Abdulla Faruqun gözəllərin vəsfinə həsr olunan qəzəlləri də çox gözəl və təsirlidir. “Gərək”, “Gözəllər” rədifli qəzəlləri buna misal ola bilər. Faruq “Gərək” rədifli qəzəlində gözəli təsvir edən zaman onun həm xarici, həm də daxili gözəlliyinə əhəmiyyət verir. Şairə görə qadın zahirən gözəl olmaqla bərabər, həm də, şirindil, vəfalı, başa düşən, ədəb və kamal sahibi olmalıdır.

Mən deyən dilbərdə bir cah-camal olsun gərək.
Can alan şirin kəlamı, məh cəmal olsun gərək.
Yüz açıb meydanə girdikdə gözəllər qəşş edə,
Hüsünün aşıqlər görəndə hamsı lal olsun gərək.
Yar ki, var vədində, əhdində sədaqət göstərən
Qəlb duyan, eşq anlayan bir əhli-hal olsun gərək. (1, № 7, səh 190)

Beləliklə, biz şairin qəzəllərini təhlil edən zaman görürük ki, onun qəzəllərində digər şeirlərinə nisbətən bədbin əhval ruhiyyə hiss olunur. Əslində şair bəlkə də öz bədbəxt həyatını dilə gətirmək üçün qəzəl janrına müraciət etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, qəzəllərin çoxunu şair həbsxanada olarkən yazmışdır. Başqa şeirlərin də Faruq daha çox vətəni, sosializm quruculuğunu, hərbi zəfər və müharibələri ön planda tutmağa çalışmışdırsa, qəzəllərində öz hiss və duyğularına geniş yer vermişdir. Həmçinin bu şeirlər şüarçılıqdan uzaq, incə lirikası və

mükəmməlliyi ilə də seçilir. Abdulla Faruqun qəzəllərini dostu, ustad qəzəlخان Əliğa Vahid də çox yüksək qiymətləndirirdi. Şair “Gündəlik” adlı əlyazmasında bu dəyərdən daha da həvəsləndiyi və yüz qəzəldən ibarət bir məcmuə nəşr etdirmək istəyini bildirir. Lakin, gənc yaşlarından həyatını itirən şairə ömür vəfa etmir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdulla Faruq, Gündəliklər, Azərbaycan jurnalı, 2003, № 5, 6, 7, 8, 9, 10
2. Abdulla Faruqun Xatirə dəftəri, AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan ədəbiyyatı muzeyinin Arxiv fondu, İnv: 2110, 1936
3. Abdulla Faruq, Dalğalar, Azərənəşr, Bakı, 1937, 114 səh
4. Abdulla Faruq, Döyüş yollarında, Azərənəşr, Bakı, 1936, 35 səh
5. Abdulla Faruq, Qızıl Əsgər şeirləri, Azərənəşr, Bakı, 1938, 55 səh
6. <https://az.wikipedia.org/wiki/Q%C9%99z%C9%99l>

Xülasə

Bu məqalədə Abdulla Faruqun çap olunmayan incə, poetik qəzəllərinin ideya sənətkarlıq xüsusiyyətləri təhlil olunmuşdur. Məqalənin əvvəlində şairin həyat və yaradıcılığına qısa bir nəzər salınır. Çap olunan əsərlərinin siyahısı, qəzəllərinin “Gündəlik” adlı əlyazmadan əldə olunması barədə məlumat verilir. Məqalədə qəzəllərin ideya və mövzusu araşdırılır, eyni zamanda qəzəllərin təsnifatıda verilir. Burada “Məni”, “Olaydım”, “Ey dilbər”, “Qurbanın olum”, “Nədir”, “Dilbər” rədifli məhəbbət mövzusunda aid qəzəllərdən bəhs olunur. “Cəm olub çəkdi gözəllər yenə divana məni”, “Qəlbimi hier ilə yandırdı cavanlıqda fələk” misrası ilə başlayan qəzəllərində nakam məhəbbət, gözəllərin vəfasızlığı əsas mövzu kimi təhlil olunmuşdur. Burada şairin şəxsi həyatındakı nakam məhəbbətinə də toxunulmuşdur. Eyni zamanda məqalədə zəmanədən şikayət, dünyanın və insanların vəfasızlığından bəhs edən bir sıra qəzəllər də yer almışdır. “Deyin dostlar əsər varmı bu dünyada sədaqətdən”, “Fələk”, “Ola Bilməz” qəzəlləri bu mövzu üzrə təhlil olunmuşdur. “Ola Bilməz” rədifli, həmçinin, “Əsiri möhnətəm ey dost qəfəs tər lana layiqmi?” misrası ilə başlayan qəzəldə şair öz məhbusluq həyatının ağrı acısını ifadə etmişdir. Məqalədə gözəllərin vəsfinə həsr olunmuş “Gərək”, “Gözəllər” adlı iki qəzəldə təhlil olunmuşdur. Bu qəzəllərdə Faruq gözəlliyi həm daxili, həm də xarici aspektdən təhlil etmişdir. Burada Faruqun yüz qəzəldən ibarət bir məcmuə çap etdirmək kimi bir planı olduğunu görürük. Lakin gənc yaşda həyatını itirməsi bu arzusuna mane olur. Həmçinin, şairin qəzəllərinə dostu Əliğa Vahidin verdiyi dəyərə də toxunulmuşdur.

Açar sözlər: Faruq, qəzəl, məhəbbət

Ulviyya Yusifova

Resume
Abdulla Farug's ghazal's

In this article the features of craft ideas of Abdulla Farug's subtle, poetic ghazals are analyzed which are not published by nowadays. In the beginning of the article we give a briefview about the life and creativity of the poet. Here is also informed about the list of poet's works and about his ghazal's that gained from his manuscript named "Diary". In the article the idea and subject of ghazals are searched, at the same time the classification of ghazals are given. Here is talked about ghazal's in a row "Mani", "Olaydim", "Ey Dilbar", "Gurbanin olum", "Nadir", "Dilbar" which of the main subject is love. In the article we analyze incomplete love, infidelity of beauties as a main subject in his ghazal's that begins with verse of "The beauties pulled me together on the couch", "My heart is burnt with longing in my youth". Here we touched incomplete love in poet's private life. At the same time it is given a place to ghazals which is about complaint of the period, and infidelity of world and humanity. Ghazals "Tell me dear friends is there anything about loyalty in this world", "Falak", "Can not be" are analized on this subject. In ghazal "Can not be", and which begins with the verse " I am in captive grief, my friend, does sweat deserve the cage?", poet expressed the pain in his life in prison. In the articl poet's two ghazals are also analized named "Garak", "Gozallar" which are dedicated to the honor. In these ghazals, Farug analyzed beauty from both internal and external aspects. Here we see that Farug has a plan to capture a collection of one hundred ghazals. However, the fact that he lost his life at a young age prevents him from doing so. At the same time ,here we touched the value which is given to the poets ghazals by his friend Aliaga Vahid.

Keywords: Faryg, gazal, love

**ГАЗЕЛИ АБДУЛЛЫ ФАРУКА И ИХ ХУДОЖСТВЕННЫЕ
ОСОБЕННОСТИ**

Резюме

В этой статье анализируются идеологические особенности неопубликованных тонких поэтических газелей Абдуллы Фарука. В начале статьи коротко просматриваются жизнь и творчество поэта. Сообщается о списке опубликованных произведений и о том, что его газели получены из рукописи «Дневник». В статье рассматриваются идея и тематика газелей, а также дается классификация газелей. Здесь речь идет о газелях с редифом «Я», «Была бы я», «О дильбяр», «Стану жертвой», «Какая», «Дильбяр». В его газелях, начинавшихся строкой «Все красавицы снова вместе подвергли меня

испытанию» и «Мое сердце горело хиджрой в юности моей», безответная любовь и неверность красавиц анализировались как главная тема. Здесь также затронута безответная любовь в личной жизни поэта. В то же время статья содержит ряд газелей о жалобах на время и вероломство мира и людей. "Скажите, друзья, есть ли в этом мире капля преданности", "Судьба", "Не может быть" газели проанализированы на эту тему. В своих газелях, начинающихся с редифом «Не могу», а также со строкой «Я пленник горя, друг мой, заслуживает ли клетки ястреб?» поэт выражает всю боль своей жизни в заточении. В статье анализируются также две газели, посвященные восхвалению красавиц, «Хоть бы» и «Красавицы». В этих газелях Фарук анализировал красоту как с внутренней, так и с внешней стороны. Здесь мы видим, что у Фарука был план, как если бы он захватил сборник из сто стихов, однако тот факт, что он погиб в молодом возрасте, препятствует этому желанию. Также было затронут значение, которое его друг Элиага Вахид придавал другим газелям.

Ключевые слова: Фарук, газель, любов

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2022

**Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nuranə Əsədova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**